

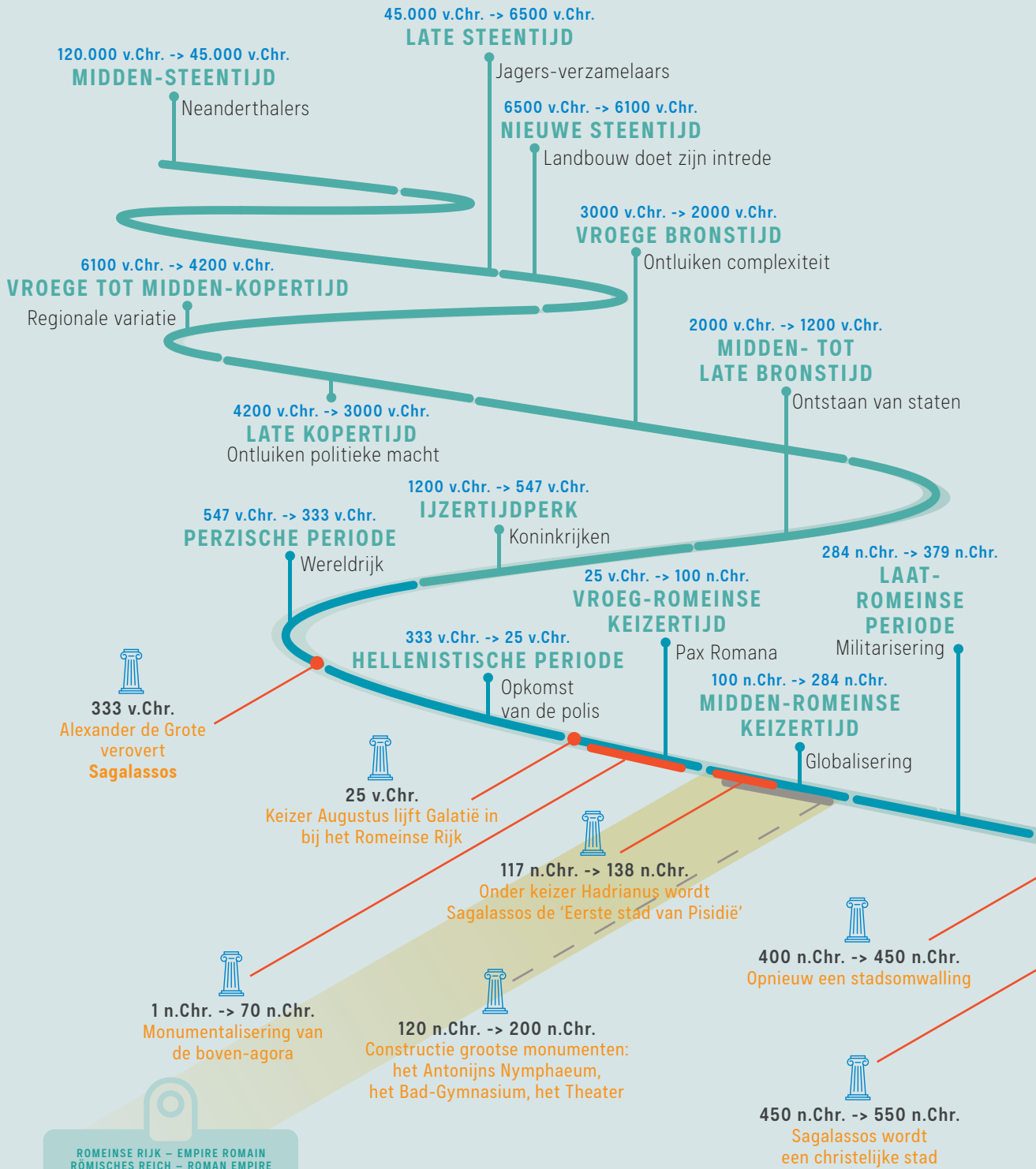
DE GEZICHTEN VAN **SAGALASSOS**

JEROEN POBLOME

SAM CLEYMANS

DE GEZICHTEN VAN
SAGALASSOS
BLIK OP EEN LEVENDE STAD

**ROMEINSE RIJK – EMPIRE ROMAIN
RÖMISCHES REICH – ROMAN EMPIRE**

IDENTITEITSKAART – CARTE D'IDENTITÉ
PERSONALAUSWEIS – IDENTITY CARD

FAMILIENAAM VAN SAGALASSOS
VOORNAAM 'RHODON' WIMOS
NATIONALITEIT PISIDIË
GEGENDE VAN TOT 10/04/202-10/04/212
GEGENDE M
GEBORTEPLAATS EN -DATUM SAGALASSOS, 21/10/145
PLAATS VAN AFBIFTE SAGALASSOS
RIJKSREGISTERNUMMER 45.21.10-123.01

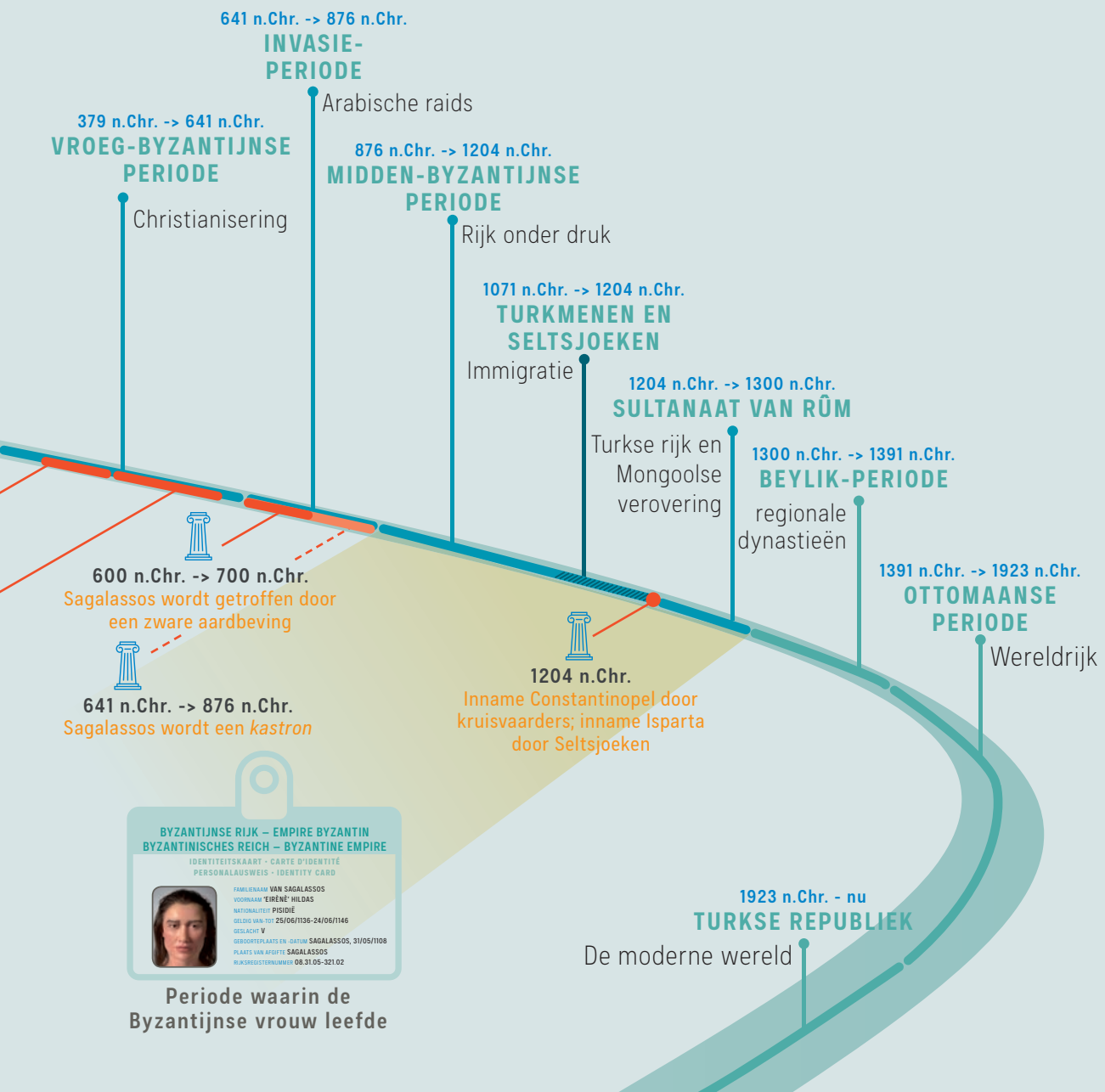
Periode waarin de Romeinse man leefde

SAGALASSOS DOORHEEN DE JAREN

LEGENDE

— Bewoning in het studiegebied van het Sagalassosproject

— Bewoning in Sagalassos

BYZANTIJNSE RIJK – EMPIRE BYZANTIN
BYZANTINISCHES REICH – BYZANTINE EMPIRE

IDENTITEITSKAART – CARTE D'IDENTITÉ
PERSONALAUSWEIS – IDENTITY CARD

FAMILIENAMME VAN SAGALASSOS
VOORNAAM 'EREINÉ' HILDAS
NATIONALITEIT PISIDIÉ
GELDIGE VAN TOT 25/06/1136-24/06/1146
BESLUITENDE V
GEBORTEPLAATS EN -DATUM SAGALASSOS, 31/05/1108
PLAATS VAN AFRIJFTE SAGALASSOS
RIJKSREGISTERNUMMER 08.31.05-321.02

Periode waarin de
Byzantijnse vrouw leefde

INHOUD

INLEIDING	9
Een stad in de bergen	11
Een hecht team	12
Een eerste kennismaking	13
Een breder kader	16
HOOFDSTUK 1	
DE LAATSTE RUSTPLAATS	19
Het graf van een man in een Romeinse ommuurde graftuin	20
Een vrouwengraf op het Midden-Byzantijnse grafveld	28
HOOFDSTUK 2	
HET SAGALASSOS VAN TOEN	39
Een beetje aardrijkskunde	39
Hoe het allemaal begon	43
Romeins keizerlijk Sagalassos	46
Middeleeuws Sagalassos	52
HOOFDSTUK 3	
WEE JE GEBEENTE!	61
Het werk van de fysisch antropoloog	62
De Romeinse man	69
De Midden-Byzantijnse vrouw	73
Het leven in Sagalassos	75
HOOFDSTUK 4	
DE DODEN KRIJGEN EEN GEZICHT	79
Een gezichtsreconstructie in vier stappen	80
Moeilijke keuzes	85
Huids- en oogkleur	86
Een nieuwe snit	90
Een hoofddoek?	92

HOOFDSTUK 5	
THUIS IN SAGALASSOS	97
Romeinse woningen met allures?	98
Byzantijnse woningen zonder allures?	109
HOOFDSTUK 6	
EEN POTJE BOVEN HET VUUR	115
Wat schafte de pot?	116
Wat, hoeveel en hoe?	122
HOOFDSTUK 7	
IN ZIEKTE EN GEZONDHEID	135
Lang zullen zij leven	136
Magere Hein	139
Kiezen tussen de pest en de cholera	143
Gezonde Romeinen, ongezonde Byzantijnen?	145
HOOFDSTUK 8	
TEN GRAVE GAAN	153
De onderwereld of de hemel?	154
Dood en begraven	156
HOOFDSTUK 9	
DE VELE GEZICHTEN VAN SAGALASSOS	171
Pisidiërs, Romeinen, Byzantijnen – hoe zit dat nu?	173
Ons genetisch 'archief'	180
SLOTWOORD	192
DANKWOORD	195
AUTEURS PER HOOFDSTUK	196
MEER WETEN?	197
FOTOVERANTWOORDING	199

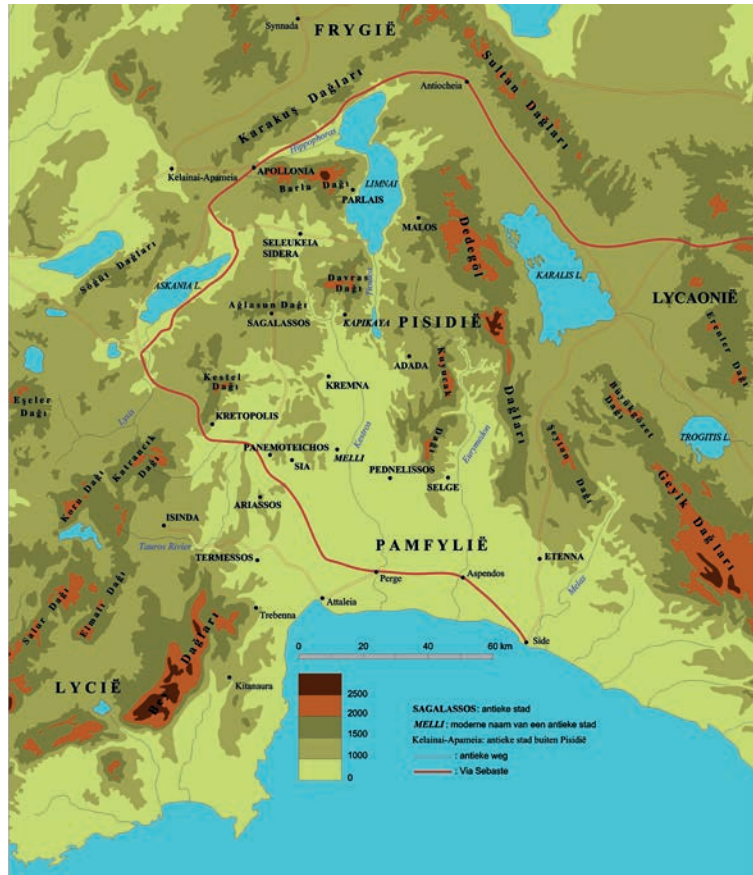
Inleiding

‘Ontdek jezelf, begin bij de wereld.’ Van rector tot student, met deze leuze begint iedereen aan de KU Leuven elke nieuwe dag. Met een glimlach. Zo ook bij de Leuvense Onderzoeksgroep Archeologie. Als archeologen weten we immers als geen ander wat ontdekken is. In populaire films, games en andere media is dat archeologisch ontdekken zonder meer fantastisch tot ontluikend romantisch. De beroepsernst gebiedt ons allerlei commentaren te geven bij dit soort beelden van ons werk. En toch, ondanks het feit dat wij ook wel eens een slechte dag kennen, is onze job heel vaak fantastisch, juist omdat we het voorrecht hebben op ontdekkingstocht te mogen gaan.

In het geval van het Sagalassosproject, dat gelinkt is aan de Leuvense Onderzoeksgroep Archeologie, gebeurt veel van dat ontdekken in de ruïnes van de stad Sagalassos. Sagalassos is een van de beter bewaarde antieke steden rond de Middellandse Zee. Op een goeie honderd kilometer ten noorden van de Turkse badplaats Antalya, in de provincie Burdur, biedt de site spectaculaire panorama's van het Taurusgebergte. Deze bergketen scheidt de kustvlaktes in het zuiden van Turkije van het Centraal-Anatolische plateau. De antieke stad werd gebouwd op terrassen en hoogvlakten tegen een 1800 meter hoge bergrug. Op 1490-1600 meter hoogte gelegen keek de antieke stad uit over grote delen van de valleien in het oosten en zuiden.

Bezoekers aan de archeologische site delen de sensatie van het ontdekken van klassieke monumentale restanten en sporen van het dagelijks leven in de Oudheid, gebed in een wondermooie natuurlijke omgeving. Deze authentieke antieke stad werd door de Turkse overheid in 2009 voorgedragen voor de voorlopige lijst van het UNESCO Werelderfgoed.

Het majestueuze landschap van Sagalassos.

De antieke streek Pisidië.

Dankzij de inspanningen van het Sagalassosproject en al zijn partners, en in nauwe samenwerking met de Turkse overheid, mogen we stellen dat we ter plaatse al heel wat hebben mogen ontdekken. De diepgaande inzichten in het functioneren van antiek Sagalassos en het wel en wee van haar bevolking zijn ondertussen te veel om eenvoudig samen te vatten. Maar er ontbrak in onze ogen nog iets. Sagalassos had na al die jaren een gezicht nodig. En dat is wat we met dit boek willen doen.

‘Ontdek jezelf, begin bij de wereld’ draagt als wervende leuze bewust een persoonlijk element in zich. Of je nu student, docent of onderzoeker bent, je wordt uitgenodigd de grootse ontdekkingsstocht te koppelen aan het intieme van je eigen keuze, van je eigen leefwereld. Dat intieme, persoonlijke element was de missing link voor het Sagalassosproject. Het is bijvoorbeeld van groot belang wetenschappelijk veelzijdige uitspraken te kunnen doen over levenskwaliteit in het verleden, maar wat heb je eraan als je niet weet hoe de inwoners van Sagalassos eruitzagen? Studeren en schrijven over

mensen in het verleden is vaak een heel abstract gegeven en toch gaat het over mensen zoals wij allemaal.

In dit boek presenteren we het sluitstuk van onze archeologische ontdekkingsstocht naar het dagelijks leven in Sagalassos. In samenwerking met de Universiteit van Burdur zijn we er namelijk in geslaagd om de gezichten van een Romeinse man uit de vroege derde eeuw n.Chr. en van een Midden-Byzantijnse vrouw uit de elfde tot dertiende eeuw n.Chr. te reconstrueren op basis van hun skeletresten. In dit boek vertellen we hoe dit in zijn werk ging en wat we verder nog te weten zijn gekomen over het leven van deze twee mensen. Hierbij willen we niet enkel onze resultaten delen, maar ook beschrijven hoe tal van wetenschappers hieraan gepassioneerd hebben meegewerkt en hoe ze te werk zijn gegaan. Het resultaat van jarenlange opgravingen, analyses en studie mag er dan ook zijn: het is voor het eerst mogelijk om in de ogen te kijken van inwoners van Sagalassos die al vele eeuwen overleden zijn.

Een stad in de bergen

De twee personen van wie we een gezichtsreconstructie hebben gemaakt en wier leven in dit boek besproken wordt, woonden in het oude Sagalassos. Deze antieke stad lag in de historische landstreek Pisidië. Natuurlijk heeft Sagalassos niet altijd bestaan, ook niet als monumentaal stedelijk centrum. De omstandigheden waaronder Sagalassos ontstond, liggen verborgen in de mist van vervlogen tijden. Veel details kennen we dus niet. Ergens op het einde van de vijfde eeuw v.Chr. besluit een gemeenschap zich te vestigen op de plek die tot de latere stad zal uitgroeien. Dan zitten we volop in de Perzische periode. Sagalassos zal bewoond blijven tot in de dertiende eeuw n.Chr. en dan zitten we volop in de Seltsjoek-periode. Ondertussen is Alexander de Grote (356-323 v.Chr.) er gepasseerd en viel de stad onder het bewind van verschillende Hellenistische koningshuizen en Romeinse en Byzantijnse keizers uit Rome en Constantinopel.

Vanaf rond 200 v.Chr. ontwikkelde Sagalassos zich tot een monumentaal stedelijk centrum, met een uitgebreid territorium. De *Pax Romana*, geïntroduceerd door de Romeinse keizer Augustus (27 v.Chr.-14 n.Chr.), creëerde uitstekende voorwaarden voor de groei van de stad. Keizer Hadrianus (117-138 n.Chr.) schonk de stad verschillende privileges, waardoor Sagalassos haar stedelijke pracht en praal kon consolideren tijdens de Antonijnse dynastie. Een ambitieuze lokale elite promoveerde hun stad trots en bezielde, en dat is tot vandaag de dag zichtbaar.

Tijdens de Late Oudheid zal Sagalassos niet alleen een christelijke stad worden, ook zal het sociale en economische weefsel van de gemeenschap grondig veranderen. Lokale, gespecialiseerde productie gericht op de eigen regio bleek een hele goede oplossing te zijn om Sagalassos doorheen de vele moeilijkheden van de Late Oudheid te loodsen. Daardoor kon Byzantijns Sagalassos, in tegenstelling tot veel gemeenschappen in dezelfde periode, op een zekere veerkracht bogen en bleef het als regionaal centrum functioneren tot in de dertiende eeuw n.Chr.

Een hecht team

Al dertig jaar lang voert het Sagalassosproject van de KU Leuven onderzoek uit in Sagalassos. Elke zomer trekt een team van archeologen en andere wetenschappers naar deze antieke stad in het Taurusgebergte om op te graven, materiaalstudie te doen en allerhande wetenschappelijke analyses uit te voeren. Uiteraard was Sagalassos al langer bekend en bezochten en beschreven verschillende archeologische teams de site gedurende de voorbije tweehonderd jaar. Aan de basis van de huidige constellatie ligt het onderzoek van het Pisidia Survey Project, dat onder leiding van Stephen Mitchell (toen Swansea College) in 1985 voor het eerst Sagalassos aandeed. Het Sagalassos Archaeological Research Project kwam hier organisch uit voort, met Marc Waelkens (KU Leuven) als bezieler en drijvende kracht. Na opgravingen in samenwerking met het Archeologisch Museum van Burdur, was Marc Waelkens van 1990 tot en met 2013 directeur van het project, de opgravingen en de regionale prospecties. De Byzantijnse dame die we hier presenteren werd onder zijn leiding opgegraven. In 2014 nam Jeroen Poblome (KU Leuven) de fakkel over. Hij was sinds 1991 lid van de ploeg van Marc Waelkens. Jeroen coördineerde het onderzoek met betrekking tot de Romeinse man.

Ondertussen hebben vorsers van over de hele wereld en vanuit tal van wetenschappelijke interesses deelgenomen aan het onderzoek in Sagalassos. Het Sagalassosproject mag dan wel gecoördineerd worden aan de KU Leuven, maar het is feitelijk een waar internationaal gebeuren, gesteund door een reeks partners, autoriteiten en instellingen. Het project wordt internationaal erkend vanwege haar omvattende onderzoeksstrategieën. De langetermijngeschiedenis van stad en streek, de stedelijke en rurale gemeenschappen, de keuzes die zij maakten met betrekking tot leven en dood en het steeds veranderende ecologische kader, zijn onderwerpen van werkelijk interdisciplinair gehalte. De resultaten van het project worden verder ingebed in de conservering van de site, de restauratie van bepaalde gebouwen en de veelzijdige communicatie

naar geïnteresseerden. Verdere sociale relevantie wordt gecreëerd in projecten die de ontwikkeling van de regio en lokale gemeenschappen promoten.

Dit boek is het werk van het Sagalassosproject en dus niet enkel van de auteurs van hoofdstukken of de wetenschappelijke uitgevers. Het resultaat was alleen mogelijk dankzij de inzet van een groot team wetenschappers, studenten, vrijwilligers en werklieden van verschillende nationaliteiten en uit een veelheid aan disciplines. Biologen, genetici, antropologen, geologen, biochemici, historici, forensische wetenschappers, geografen, omgevingswetenschappers, maar ook fotografen en illustratoren – allen hebben ze hun bijdrage geleverd aan het onderzoek in en over Sagalassos, en in het bijzonder betreffende de beide inwoners waar het hier om draait. Dit boek was niet mogelijk geweest zonder de vakkennis en medewerking van al deze personen. Dankuwel Sagalassos.

Een eerste kennismaking

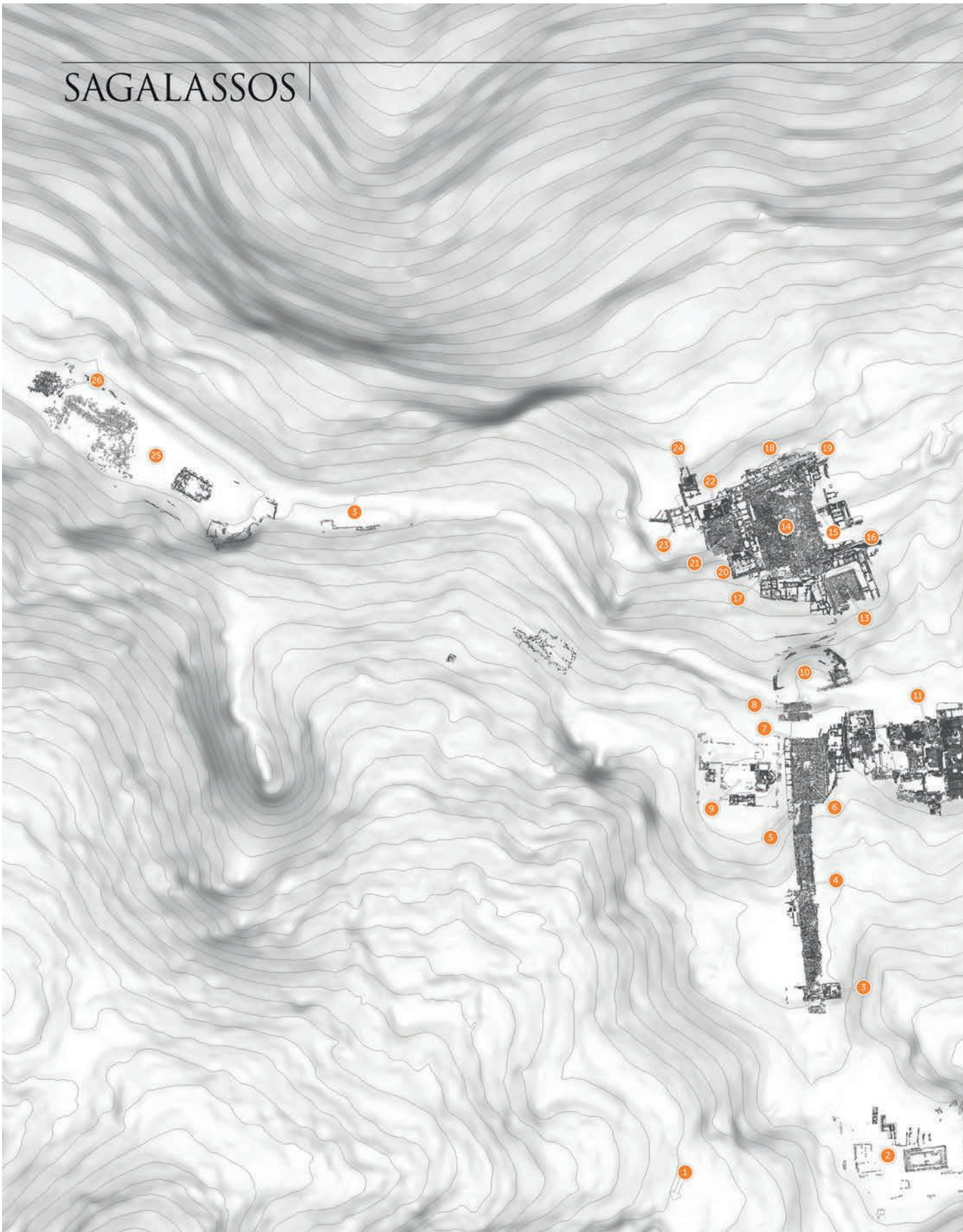

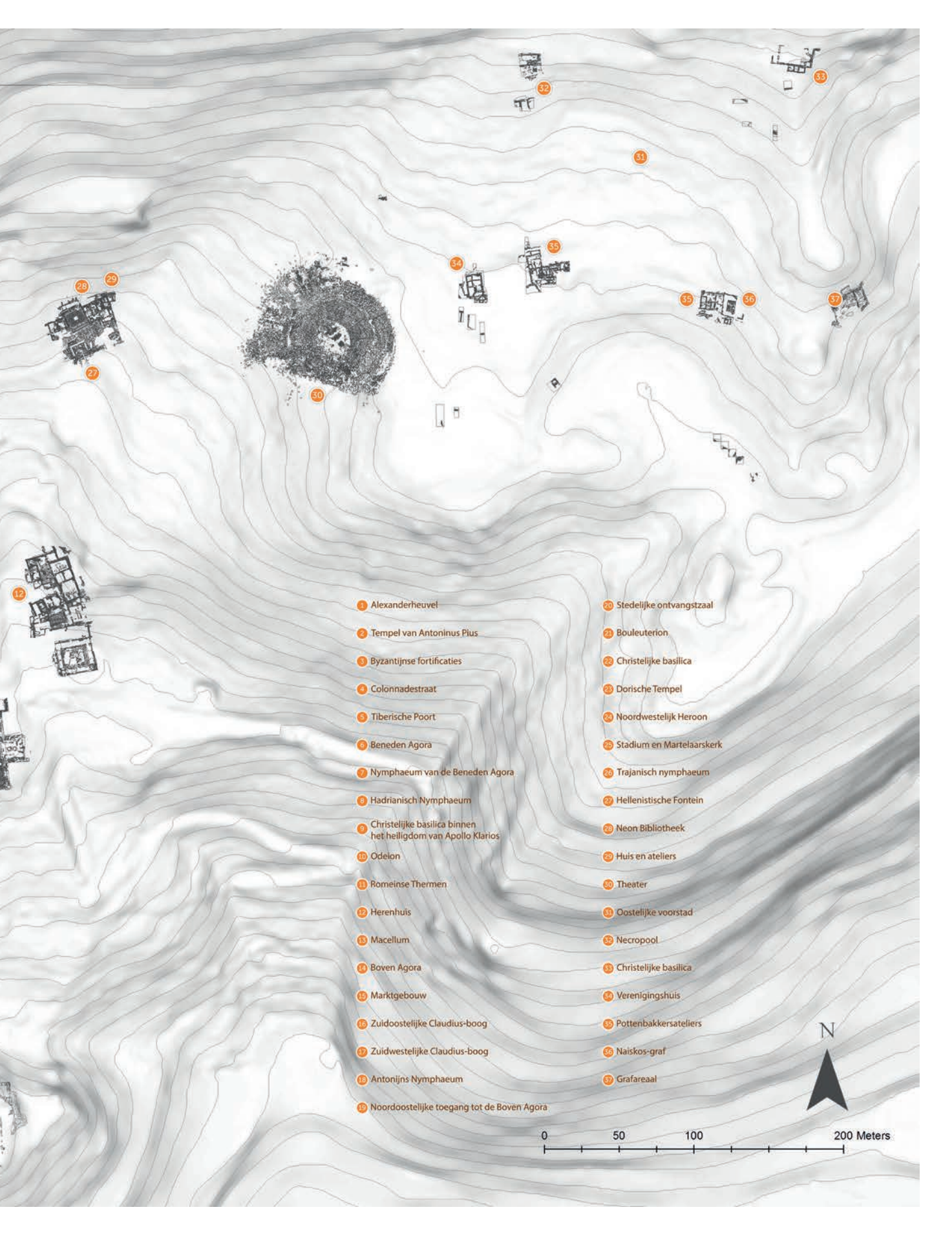
Een Romeinse man en een Midden-Byzantijnse vrouw: zij zijn de personages in dit boek. Hij was zeker vijftig jaar en toen zij overleed was ze tussen de dertig en vijftig jaar. Dat weten we uit de bestudering van hun skelet. Maar we weten niet hoe ze heetten. Hierover kunnen we alleen maar speculeren. Daarom zullen we hen in dit boek blijven aanspreken met ‘Romeinse man’ en ‘(Midden-)Byzantijnse vrouw’. Deze twee personen hebben elkaar nooit gekend, elkaar nooit persoonlijk ontmoet. Tegen de tijd dat zij geboren werd, was zijn graf al een half millennium bedekt onder een dikke laag steengruis, afval van een naburige steengroeve. Ze kan dus zelfs zijn laatste rustplaats nooit gezien of bezocht hebben. Toch hebben zij meer gemeen dan het toevallige feit dat hun schedel voldoende goed bewaard was om een gezichtsreconstructie uit te voeren. Ze leefden beiden in dezelfde stad, tegen dezelfde bergflank, in dezelfde regio. Hun levensverhaal zorgt er bijgevolg niet enkel voor dat we hen beter leren kennen, maar het brengt ons een stap dichterbij een algemeen begrip van het leven in Sagalassos in de Romeinse keizertijd en de Midden-Byzantijnse periode.

Deze twee personen vormen dan wel het onderwerp van dit boek, maar de ware protagonisten zijn de onderzoekers. In elk hoofdstuk geven zij weer hoe ze tot inzichten omtrent het verleden komen, hoe ze het leven en het gezicht van de Romeinse man en Byzantijnse vrouw hebben kunnen reconstrueren. We trachten in dit boek dus niet zozeer antwoorden te geven op de vele vragen over het leven in Sagalassos, maar

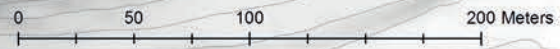
Volgende pagina's: het stadsplan van Sagalassos met de voornaamste monumenten en opgravingen.

SAGALASSOS

- 1 Alexanderheuvel
- 2 Tempel van Antoninus Pius
- 3 Byzantijnse fortificaties
- 4 Colonnadestraat
- 5 Tiberische Poort
- 6 Beneden Agora
- 7 Nymphaeum van de Beneden Agora
- 8 Hadrianisch Nymphaeum
- 9 Christelijke basilica binnen het heiligdom van Apollo Klaros
- 10 Odeion
- 11 Romeinse Thermen
- 12 Herenhuis
- 13 Macellum
- 14 Boven Agora
- 15 Marktgebouw
- 16 Zuidoostelijke Claudius-boog
- 17 Zuidwestelijke Claudius-boog
- 18 Antonijns Nymphaeum
- 19 Noordoostelijke toegang tot de Boven Agora
- 20 Stedelijke ontvangstaal
- 21 Bouleuterion
- 22 Christelijke basilica
- 23 Dorische Tempel
- 24 Noordwestelijk Heroon
- 25 Stadium en Martelaarskerk
- 26 Trajanisch nymphaeum
- 27 Hellenistische Fontein
- 28 Neon Bibliotheek
- 29 Huis en ateliers
- 30 Theater
- 31 Oostelijke voorstad
- 32 Necropool
- 33 Christelijke basilica
- 34 Verenigingshuis
- 35 Pottenbakkersateliers
- 36 Naiskos-graf
- 37 Grafareaal

we beschrijven vooral de zoektocht van de wetenschappers die zich met deze vragen bezighouden. In deze ontdekkingstocht begint alles met het verzamelen van de nodige gegevens (hoofdstuk 1, ‘De laatste rustplaats’). Bij archeologen gebeurt dit vaak tijdens opgravingen, zo ook bij deze twee skeletten. Menselijke resten en het graf waarin ze zich bevinden, bieden archeologen een schat aan informatie. Zelden tonen andere opgegraven contexten zo’n directe inkijk in het leven van een persoon uit het verleden.

Om fundamenteel te begrijpen hoe deze mensen leefden, zijn echter niet enkel de studies van het graf of het skelet nodig, maar ook een gedegen kennis over hun leefomgeving (hoofdstuk 2, ‘Het Sagalassos van toen’). Hierbij biedt het natuurlijke landschap niet alleen mogelijkheden, maar stelt het ook beperkingen met betrekking tot de vorming van menselijke samenlevingen. Maar ook de politieke structuren, economische stelsels, sociale verbintenissen en culturele praktijken beïnvloedden het leven van de Romeinse man en Byzantijnse vrouw. Dit historisch kader staat ons toe om te begrijpen waarom mensen in het verleden bepaalde keuzes maakten en dat geldt ook voor onze twee inwoners van Sagalassos.

Naast de grafcontext is het skelet zelf een rijke bron van inzichten over de levensomstandigheden in het verleden. De studie van de skeletresten door fysisch antropologen (hoofdstuk 3, ‘Wee je gebeente!’) staat toe om, naast leeftijd en geslacht, ook verschillende letsels van ziekten of ongevallen te herkennen, iemands lengte te achterhalen en te bepalen of deze persoon voldoende gevarieerd at. Niet alleen vertellen we in dit boek over de lichamelijke kwalen van de man en de vrouw, wat hun gestalte was en of ze hun tanden goed verzorgden, maar ook hoe we te werk zijn gegaan om dit alles te bepalen. Een afzonderlijke specialisatie onder antropologen is het uitvoeren van gezichtsreconstructies (hoofdstuk 4, ‘De doden krijgen een gezicht’). Vele aspecten aan het gelaat, zoals de vorm van het hoofd of de grootte van de neus, kunnen vrij precies bepaald worden op basis van de schedel. Andere elementen, zoals huid-, oog- en haarkleur blijven een beredeneerde gok.

Een breder kader

In de eerste vier hoofdstukken hebben we de grafcontext van de Romeinse man en Midden-Byzantijnse vrouw beschreven, hun leefwereld gekaderd, de studie van hun skelet uit de doeken gedaan en hun gezicht gereconstrueerd. Nu wordt het tijd hun individuele leven te overstijgen. Daarom bespreken we in dit boek vijf thema’s die

belangrijke aspecten van het dagelijks leven in Sagalassos – en meer algemeen in de Oudheid – behelzen. We beginnen met twee basisbehoeften van ieder persoon: een dak boven het hoofd (hoofdstuk 5, ‘Thuis in Sagalassos’) en de dagelijkse portie voedsel (hoofdstuk 6, ‘Een potje boven het vuur’).

Dergelijke basisbehoeften hebben grote invloed op de gezondheid en de levenskwaliteit van de bevolking, zo ook in Sagalassos. Daarom bespreken we hoe het gesteld was met de gezondheid van de Romeinse en de Midden-Byzantijnse inwoners van Sagalassos (hoofdstuk 7, ‘In ziekte en gezondheid’). Een slechte gezondheid kan uiteindelijk de dood tot gevolg hebben. Elke cultuur gaat anders om met de dood en doorheen de tijd hielden samenlevingen er verschillende begravingspraktijken op na. Voor Sagalassos gaan we na hoe begravingen er in de Romeinse en Midden-Byzantijnse periode uitzagen (hoofdstuk 8, ‘Ten grave gaan’).

Tot slot is er nog één vraag die we willen beantwoorden: hoe zagen de Romeinse man en Byzantijnse vrouw zichzelf? Beschouwden zij zich inderdaad als zijnde Romeins en Byzantijns of eerder als burger van Sagalassos, of Pisidiër? Als afsluiting van dit boek proberen we in het hoofd van deze mensen te kijken en te achterhalen wat hun culturele identiteit was (hoofdstuk 9, ‘De vele gezichten van Sagalassos’). We hopen dat onze lezers evenveel plezier beleven aan deze ontdekkingstocht als wij, onderzoekers van het Sagalassosproject, hebben gehad bij het bestuderen van deze al lang overleden inwoners van Sagalassos. Ontdek de wereld, begin in Sagalassos!

Het team tijdens de veldwerkcampagne van 2018.

HOOFDSTUK 1

De laatste rustplaats

HET OOG VAN DE ARCHEOLOOG

De Romeinse man lag in een ommuurde graf tuin die hoogstwaarschijnlijk van zijn familie was.

De Midden-Byzantijnse vrouw lag in een eenvoudig putgraf op de begraafplaats rondom een kapel.

Terwijl de Romeinse man met een munt, een gouden mondplaatje en een vergulde ring werd begraven, kreeg de Midden-Byzantijnse vrouw geen grafgiften mee. De twee periodes werden elk gekenmerkt door eigen tradities.

Soms wordt ons gevraagd wat archeologie zo boeiend maakt. Ook al heeft elke archeoloog zijn redenen om voor dit beroep te kiezen, één ding hebben we in ieder geval gemeen: de spanning over wat we zullen aantreffen en de bijbehorende verrassing wanneer dit gebeurt. Op het moment dat we beginnen te graven, weten we als archeoloog nooit helemaal wat ons te wachten staat. Iedereen is goed voorbereid, en er is wel degelijk een bepaald verwachtingspatroon voor de schop de grond in gaat. Soms is het resultaat een teleurstelling, maar meestal zijn het zeer boeiende ontdekkingen. Dit was ook zo voor de graven van de twee personen die centraal staan in dit boek: de Romeinse man in een ommuurd grafcomplex en de Byzantijnse vrouw op het centrale kerkhof. In dit hoofdstuk nemen we je mee op onze ontdekkingstocht: hoe hebben we de begraafplaatsen van beiden ontdekt en hun laatste rustplaats opgegraven?

De allereerste foto van een graf in PQ4 genomen door een klein gaatje in het gewelf. Dit was de eerste indicatie dat het om een ommuurd grafcomplex ging.

Het graf van een man in een Romeinse ommuurde graftuin

Een toevallige ontdekking

We schrijven 1987. Onder leiding van de Britse historicus Stephen Mitchell voerde het Pisidia Survey Project een verkennend onderzoek uit in Sagalassos. Toen enkele teamleden het plateau ten oosten van het Theater bezochten, vonden ze grote hoeveelheden potscherven, veel meer dan in het centrum van deze antieke stad. Op basis daarvan noemden ze dit gebied de Pottenbakkerswijk. Ondertussen weten we dat hier niet enkel aardewerk werd geproduceerd. Deze Oostelijke Voorstad gold eigenlijk als een verzamelplaats voor alle activiteiten die men liever kwijt was in de stad: begravingen, ambachten die brandgevaar en geur- en lawaaihinder met zich meebrachten, veemarkten enzovoort.

Aan de oostkant wordt de Oostelijke Voorstad begrensd door een kalkstenen heuvelrug. Net voorbij deze rotspartij vonden de leden van het Pisidia Survey Project de bewaarde restanten van een ommuurde zone. De aard van de muren en het weidse uitzicht over het oostelijk deel van de Ağlasun-vallei waren de elementen die bijdroegen tot de interpretatie van deze ruïne als een Klassiek-Hellenistische (tussen de vijfde en tweede eeuw v.Chr.) wachttoren van de oude stad. Hoe de plek vroeger heette, is vergeten. Nu heeft ze het acroniem PQ4 gekregen.

Een lachende schedel

Het zou duren tot de zomer van 2012 – toen enkele sleuven langs de oostelijke muur van PQ4 werden gegraven – vooraleer er uitsluitsel zou komen over de functie en datering van dit complex. Uit keramiekvondsten in lagen die geassocieerd werden met de bouw van het complex, kon worden afgeleid dat de constructie plaatsvond in de eerste helft van de tweede eeuw n.Chr. In de zoek sleuf aan de binnenkant van de ommuring ontdekten we toen een gat in de noordoostelijke hoek van het areaal. Gaten in sleuven veroorzaken altijd enige opwinding in de ploeg, want de kans dat zo'n opening toegang biedt tot een vrij goed bewaarde structuur uit het verleden is reëel. Een kleine camera werd in het gat neergelaten en met enige moeite werden er foto's genomen. Niets minder dan de lege oogkassen van een schedel keken recht in de lens! Het werd toen onmiddellijk duidelijk dat PQ4 geen wachttoren, maar een grafcomplex was. Niet minder dan twintig graven, goed voor de skeletresten van eenentwintig personen, groeven we dat jaar op. Nadat gebleken was dat de interdisciplinaire analyses van de aangetroffen menselijke resten veelbelovend waren, besloten we tijdens

1 De oostelijke necropool vanuit de lucht. Deze necropool vormt een onderdeel van de oostelijke voorstad en strekt zich uit van aan het theater tot aan de boomgrens rechts op het beeld.

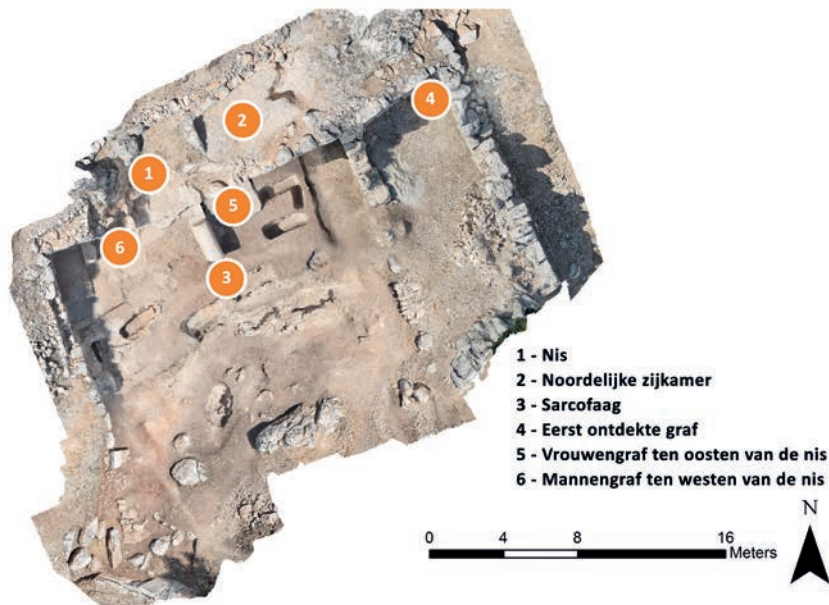
2 Hoe de opgravingen in het ommuurde grafareaal begonnen. Een pakket van vier meter aan steengruis dat moest worden weggegraven.

de zomers van 2016 en 2017 de rest van het areaal op te graven: nog eens negentien graven werden in deze jaren blootgelegd.

Het terrein waarop het grafcomplex zich bevond, bestond uit een steile ondergrond met hellingspercentages tot 36 procent. De bodem bestaat voornamelijk uit een zachte, gelige kalksteen die sterk is verweerd. Hier en daar steken rotsformaties uit van half-gemetamorfoseerde kalksteen. Deze steen is harder en beter bestand tegen de elementen, waardoor het in Sagalassos als geliefkoosd bouw materiaal werd gebruikt.

Een dergelijk terrein is niet eenvoudig te bebouwen. Het moet dan ook een hele onderneming zijn geweest om het perceel vlak te maken voor de aanleg van graven. De kalksteenrotsen werden weggekapt en vermoedelijk hergebruikt als stenen voor de muren die het domein omringden. De oost- en westmuur waren respectievelijk dertien en zeventien meter lang en de noordmuur vierentwintig. Die laatste stond nog tot vier meter hoog. De zuidmuur was slechts bewaard over een lengte van zeven meter. Vermoedelijk sloot deze muur inderdaad de volledige zuidkant van het complex af, maar is hij later ingestort. En dat is niet verwonderlijk op deze helling. Tezamen omsloten deze muren een grafareaal van maar liefst 420 m².

Een overzicht van het P04-grafareaal. 3D-reconstructie met de aanduiding van de besproken graven en structuren.